

Hanna Wadas

ORCID: 0000-0002-3399-6233
Akademia Ignatianum w Krakowie

Zuchwalstwo ponad miarę (Odyseja 1.34). Kilka uwag dotyczących motywów, dynamiki i skutków zbrodni w *Orestei* Ajschylosa

*By their own Recklessness (Odyssey 1.34).
A Few Remarks Concerning the Motives,
Dynamics and Consequences of the Crimes
in Aeschylus's Oresteia*

Abstrakt

Celem artykułu jest przeanalizowanie Ajschylosowej *Orestei* pod kątem wybranych motywów, dynamiki oraz konsekwencji popełnionych zbrodni przez głównych bohaterów tragedii. Wśród motywów występków uwzględniono klątwę rodową Atrydów, indywidualny charakter bohaterów oraz międzypokoleniowy charakter zemsty. Te trzy elementy razem oddziaływały na siebie, potęgując cierpienie ofiar i wzmacniając w bohaterach trylogii przeświadczenie o nieuchronności ludzkiego fatum, które popycha człowieka ku złu. Omawiając dynamikę *Orestei*, zwrócono szczególną uwagę na trzy występujące obok siebie rodzaje mordów: dzieciobójstwo, którego dopuścił się Agamemnon; mężobójstwo (*maritricidium*), które popełniła Klitajmestra, oraz matkobójstwo, którego sprawcą był Orestes. Podobnie jak w przypadku motywów zbrodni, również między nimi zachodzi nierozwalna zależność przyczynowo-skutkowa. Ostatnia część artykułu zwraca

uwagę na konsekwencje popełnionych złych czynów, które zostały ujęte w trzy zasadnicze kategorie. Pierwsza kategoria ma charakter społeczny i dotyczy roli instytucji publicznych w podejmowaniu decyzji o życiu i śmierci obywateli. Druga kategoria ma charakter religijny i stawia pytanie o rolę religii w życiu społecznym, w szczególności o wpływ zmarłych na żywych oraz znaczenie rytuału religijnego w oczyszczeniu zbrodniarza. Trzecia kategoria ma naturę prawną i stawia pytanie o genezę prawa, ze szczególnym uwzględnieniem attyckiej procedury sądowej.

Słowa kluczowe: Ajschylos, *Oresteja*, klątwa rodu Atrydów, mężobójstwo, matkobójstwo, maritricidium, maritricyda, dzieciobójstwo, sąd nad Orestesem, Eumenidy

Abstract

The aim of the article is to analyze the Aeschylus's *Oresteia* in terms of selected motives, dynamics and consequences of the committed crimes. The motives for the murders perpetrated by the main *dramatis personae* included the ancestral curse of the House of Atreus, the individual character of the heroes and the intergenerational nature of revenge. These three elements interact with one another to increase the suffering of the victims and augment the conviction in the characters about the inevitability of human fate, which pushes man towards evil. In discussing the dynamics of *Oresteia*, a particular attention was given to the three types of murder that coincide and interact with one another: the infanticide committed by Agamemnon; the maritricide perpetrated by Clytemnestra and the matricide carried out by Orestes. Analogically to the motives of the crime, there is also an inextricable cause and effect relationship between the types of murders. The last part of the article draws attention to the consequences of evil deeds, which have been classified into three main categories. The first one is of a social nature and concerns the role of public institutions in making decisions about the life and death of citizens. The second category is of a religious nature and raises the question of the role of religion in social life, in particular the influence of the dead on the living, and the importance of religious rituals in the purification of a criminal. The third category is of a legal nature and raises the question of the origins of law, with particular emphasis on the Attic judicial procedure.

Keywords: Aeschylus, *Oresteia*, curse of the House of Atreus, maritricide, matricide, maritricidium, maritricyda, infanticide, trial of Orestes, Eumenides

W jednym z ostatnich listów, datowanym na 14 listopada 1943 r., ciężko doświadczony przez los Tadeusz Zieliński pisał do swego ucznia Stefana Srebrnego z prośbą o poetycki przekład trzeciej strofy z hymnu do Zeusa z *Agamemnona* Ajschylosa. Ten bodajże największy polski filolog klasyczny podaje własne rozumienie tych sławnych wersetów.

Jego, co wdrożył śmiertelników na linię [...] świadomości, jego, co dał ważność słowu: cierpieniem ucz się. I oto zamiast snu puka do serca pomna grzechu [...] zgryzota i wbrew woli uczy się człowiek być cnotliwym. W tym bowiem (*de*) zawiera się chyba (*pou*) łaska bogów, gwałtownie dzierżących święty ster (wszechrzeczy)¹.

Celem artykułu jest analiza *Orestei* Ajschylosa pod kątem motywów popełnionych zbrodni, ich dynamiki oraz konsekwencji. Dzieło jest jedyną prawie w całości zachowaną do naszych czasów trylogią tematyczną i należy do najczęściej tłumaczonych oraz interpretowanych dzieł klasyki starogreckiej. W jego skład wchodzi dramaty inspirowane mitem o rodzie Atrydów: *Agamemnon* (Ἀγαμέμνων), *Ofiarnice* (Χοηφόροι) oraz *Boginie łaskawe* (Εὐμενίδες). Pierwsza część trylogii dotyczy śmierci Agamemnona, który został zamordowany za sprawą swej żony Klitajmestry; druga skupia się na matkobójstwie dokonanym w ramach zemsty przez syna – Orestesa; natomiast trzecia ukazuje zemstę Eryinii, sąd nad matkobójcą w Atenach oraz przemianę mścicielek w Eumenidy².

Wielki okres klasyczny cywilizacji greckiej, przypadający na V w. przed Chrystusem, naznaczony był dwiema wielkimi wojnami: perską i peloponeską. Ajschylos (525/4–456) był świadkiem chwały greckiego oręża jako żołnierz pod Maratonem, gdzie padł jego brat, i pod Salaminą³. Z tych doświadczeń wyniósł przekonanie o wszechobecnej sprawiedliwości bogów objawiającej się w historii i prześwitującej nawet przez czyny zbrodnicze. Na świat przyszedł w Eleusis – miejscu znanym w całej Grecji ze względu na sławne misteria⁴. Pisaniem sztuk dramatycznych

1 Tadeusz Zieliński, *Listy do Stefana Srebrnego*, oprac. Grażyna Golik-Szarawarska (Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1997), 123.

2 Wszystkie przypisy do *Orestei*, jeśli nie zaznaczono inaczej, są w przekładzie Chodkowskiego za: Ajschylos, *Tragedie*, t. 2. *Oresteja: Agamemnon, Ofiarnice, Boginie Łaskawe*, przekł. Robert Chodkowski (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2016).

3 Albin Lesky, *A History of Greek Literature* (London: Gerald Duckworth & CO. Ltd., 1966), 241–242.

4 Misteria eleuzyjskie/eleuzynie były misteriami odradzającego się ziarna. Obchodzono je ku czci Demeter i jej córki Persefony. Więcej patrz: Karl Kerényi, *Eleusis. Archetypowy obraz matki i córki*, przekł. Ireneusz Kania (Kraków: Homini, 2014).

zaczął się parać wcześniej. Rywalizował o palmę pierwszeństwa podczas 70 olimpiady na początku V w. (499/496) jako niespełna trzydziestoletni dramaturg; pierwsze z trzynastu zwycięstw w poetyckim agonie odniósł w 484 r.⁵ W 458 r. wystawił w ateńskim teatrze Dionizosa trylogię *Oresteję*, która stała się najbardziej znaną ze wszystkich jego dramatów, gdyż w późnej starożytności ustanowiono ją lekturą szkolną i przepisano do pergaminowego kodeksu. Dzieło zostało uznane przez wielu wybitnych krytyków za jedno z największych artystycznych osiągnięć ludzkiego ducha, porównywalne z rzeźbami Michała Anioła oraz obrazami Leonarda da Vinci⁶. Trylogia składa się z trzech nierównych objętościowo sztuk, które wynoszą odpowiednio 1673, 1076 i 1047 wersetów⁷. Dramat napisany został w duchu powagi i grozy. Nawet otwierające dzieło wersy, które mówią o radości z zakończenia wojny i powrocie do domu, są już przepojone lękiem i obawą przed wiszącą w powietrzu katastrofą. Główni bohaterowie powiązani łańcuchem zbrodni i ekspiacji z pokolenia na pokolenie dodają do niego kolejne ogniwa.

Motywy zbrodni

Śmierć Agamemnona była następstwem klątwy rzuconej przez bogów na ród Pelopidów. Pierwszy gniew nieśmiertelnych ściągnął na siebie Tantal i jego syn Pelops. Każde następne pokolenie, idąc śladami przodków, dopuszczało się zbrodni. Pierwszą popełnił Tantal, który będąc synem Zeusa, skalał bogów, podając im na uczenie własnego syna. Sprawcą kolejnej był Pelops. Ten nie wahał się uciec do podstępny i mord, aby poślubić Hippodamię, córkę króla Ojnomaosa. Nieuczciwie pokonał teścia w wyścigach rydwanów, a królewskiego woźnicę Myrtilosa, swego współnika, zamordował po niechlubnym zwycięstwie, aby zatrzeć wszelkie ślady oszustwa⁸. Warto nadmienić, że konający Myrtilos przeklął mordercę oraz wszystkich jego potomków, prosząc bogów o pomstę krzywdy. Następne pokolenia nie ustępowały w okrucieństwie i morder-

---

5 Jedną z oznak popularności Ajschylosa był hołd złożony dramaturgowi przez Arystofanesa w Żabach. Lesky, *History of Greek Literature*, 243.

6 *Ibidem*, 256. O recepcji Ajschylosa w tradycji zachodniej, o pierwszych wydaniach drukiem (Wenecja, 1518; Genewa, 1557; wydanie łacińskie Bazylea: 1555) patrz: Aeschylus w *The Classical Tradition*, ed. Anthony Grafton, Glenn W. Most, Salvatore Settis (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2013), 10.

7 *Ibidem*, 257.

8 Karl Kerényi, *Mitologia Greków*, przekł. Robert Reszke (Warszawa: Wydawnictwo KR, 2002), 297–299.

czych zapędach swym przodkom. Już starsi synowie protoplasty rodu z zimną krwią zamordowali przyrodniego brata, Chryssipposa. Atreus, ojciec Agamemnona, pogwałcił święte prawo gościnności wobec swego brata, Tyestesa, któremu na uczcie podał potrawę przyrządzoną z jego własnych synów, a następnie skazał na banicję. Podobnie jak Myrtilos, pohańbiony Tyestes przeklął swego krzywdziciela wraz z całym jego rodem⁹. Tragedię Atrydów można interpretować jako wypadkową trzech dominant: klątwy, fatum oraz indywidualnej odpowiedzialności¹⁰. Zdaje się, że początkiem zła była obraza bogów oraz krzywda wyrządzona człowiekowi. W konsekwencji bogowie rzucili z nieba klątwę, którą wzmacniała swym przekleństwem ofiara na ziemi. Na skutek tej podwójnej klątwy w domu Atrydów zadomowił się duch zemsty Alastor, którego obecność podburzała kolejne pokolenia do rozlewu krwi¹¹.

Rzucanie klątwy nie należało jedynie do boskich przywilejów. Starożytni Grecy i Rzymianie nie mieli skrupułów przeklinać siebie nawzajem, pragnąc, aby na wroga spadło nieszczęście. W tym celu wykorzystywano magiczne tabliczki, na których wypisywano złowieszcze przekleństwa. Do ich wyrobu służył najczęściej ołów, gdyż jego szary odcień uważano za barwę właściwą śmierci¹². Tabliczki, zwane κατάδεσμοι (gr.) lub *defixiones* (łac.), zakopywano w ziemi, wrzucano do morza lub umieszczano w grobach. Przekleństwo zyskiwało na mocy poprzez kontakt z duszami przedwcześnie zmarłych ludzi oraz chthonicznymi demonami. Najprostszym sposobem na rzucenie zaklęcia było przebicie gwoździem tabliczki, na której wypisano imię ofiary, co przypominało magiczny rytuał przebijania figurki woskowej¹³. Praktyki te potwierdziło odkrycie w pobliżu Aten pięciu ołowianych tabliczek, datowanych przez badaczy

9 Robert Graves, *Mity greckie*, przekł. Henryk Krzeczowski (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1982), 348–349.

10 Barbara Bibik, „Dom, dom, niby robak toczy klątwy moc niezwalczona». O «Skażonej» rodzinie na przykładzie *Oresteji* Ajschylosa, *Ifigenii w Aulidzie* Eurypidesa oraz *(A)pollonii* K. Warlikowskiego i *Ifigenii* A. Grzegorzewskiej”, *Państwo i Społeczeństwo* 13/3 (2013), 165.

11 Ajschylos, *Agamemnon*: 1468–1488; Carl-Martin Edsman wskazuje, że Alastor to ucieleśnienie zła, które wyrządza nie tyle pojedynczy członek, ile cała jego rodzina. Demon bierze odwet za wyrządzone krzywdy, lecz równocześnie podlega do popełniania nowych zbrodni aż do momentu zaspokojenia swojej zemsty. Patrz: Carl-Martin Edsman, „Divine and Demonic Necessity in the Oresteia”, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 2 (1967), 27.

12 Κωνσταντίνος Βασιλείου, *Κατάδεσμοι: Οι κατάρες στον ελληνορωμαϊκό κόσμο* (published March 24, 2021), za: <https://www.offlinepost.gr/2021/03/24/katadesmoi-oi-katares-ston-ellhnorwmaiko-kosmo/> (dostęp: 30.04.2022).

13 Andrzej Wypustek, *Magia antyczna* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2001), 108–109.

na około IV w. p.n.e. Cztery z nich rozpoczyna zwrot do podziemnych bogów z prośbą o sprowadzenie zguby na właścicieli karczm. Ostatnia nie zawiera żadnej inskrypcji, gdyż, prawdopodobnie, wypowiedano nad nią ustne zaklęcie. Wszystkie tabliczki zostały złożone w grobie młodej kobiety, aby mogły trafić bezpośrednio do wzywanych bóstw¹⁴.

Klitajmestra przed śmiercią przeklina syna, każąc mu się strzec „mściwych suk” (ἐγκότους κύνας)¹⁵. Prześladowające Orestesa Erynie należą do najstarszego panteonu bóstw greckich, gdyż zrodziły się z krwi okaleczonego Uranosa¹⁶. Za cel obierały sobie w szczególności morderców najbliższych członków rodziny, których nieustannym pościgiem doprowadzały do obłądu. Erynia mogła być pierwotnie rozgniewaną duszą zamordowanego, która z upływem czasu przekształciła się w samodzielną postać ściśle związaną ze zmarłym, aby następnie przeobrazić się w odrębną grupę podziemnych bogiń zemsty¹⁷.

Istotną rolę w *Orestei* odgrywają znaki i przepowiednie. Za ich pośrednictwem bogowie przekazują ludziom swoją wolę oraz zapowiadają przyszłe zdarzenia. Dwa orły rozszarpujące brzemiennej zajęczycę oznaczają zwycięstwo Greków pod Troją. Można by przypuszczać, że Artemidę rozgniewała wizja zagłady niewinnych mieszkańców miasta, zwłaszcza kobiet i dzieci¹⁸. Aby temu zapobiec, bogini łowów przeciwnymi wiatrami zatrzymała flotę grecką w Aulidzie. W zamian za umożliwienie dalszej podróży domagała się od Atrydy ofiary z córki¹⁹. Zaślepiiony ambicjami Agamemnon zdecydował się poświęcić życie Ifigenii, wkraczając tym samym na zgubną ścieżkę. Przedstawiony u Ajschylosa motyw gniewu córki Leto został włączony w poczet znaków zwiastujących tragiczną śmierć króla, stanowiącą karę za jego złe czyny i występki przodków²⁰.

14 Owen Jarus, *Curse Tablets Discovered in 2400 Year-Old Grave* (published April 4, 2016), za: <https://www.livescience.com/54285-curse-tablets-uncovered-in-greece.html> (dostęp: 30.04.2022).

15 Ajschylos, *Ofiarnice*, 924.

16 Hezjod, *Teogonia*, przekł. Kazimierz Kaszewski (Warszawa: Druk Wacława Maślankiewicza, 1904), v. 175–185.

17 Ajschylos, *Tragedie*, przekł. Stefan Srebrny (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1954), 293.

18 Stuart E. Lawrence, „Artemis in the Agamemnon”, *The American Journal of Philology*, 97/2 (1976), 97.

19 Według *Cypriów* (Κύπρια) Agamemnon rozzłościł Artemidę, ponieważ po zabiciu jelenia przechwalał się, że ma lepsze umiejętności od samej bogini łowów. Patrz: John. J. Peradotto, „The Omen of the Eagles and the ΗΘΘΣ of Agamemnon”, *Phoenix* 23/3 (1969), 242.

20 Robert Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie* (Lublin: Wydawnictwo Stowarzyszenia Naukowego KUL, 1994), 160–163.

Sama klątwa nie inicjuje zbrodni. Morderstwa dopuszcza się człowiek. Zdarza się, co prawda, że bogowie angażują się w zabójstwo (jak chociażby Apollo, który polecił Orestesowi pomścić ojca), ale zazwyczaj nie biorą w tym bezpośredniego udziału. Ważną rolę odgrywa również charakter mordercy. Człowiek o słabej woli nie jest w stanie popełnić ani wielkich czynów, ani wielkich zbrodni. Najsilniejszą osobowość w *Orestei* ma Klitajmestra (Κλυταιμῆστρα). Etymologia imienia to „słynna oblubienica” (κλυτός i μνήστειρα)²¹. Oblubienicą kobieta była w swoim życiu trzykrotnie: najpierw jako żona Tantala, zdetronizowanego i zabitego przez jej drugiego męża, Agamemnona, którego z kolei zabiła wraz z trzecim oblubieńcem – Ajgistosem. Jako świadek śmierci pierwszego, sprawczyni śmierci drugiego i decydentka losu trzeciego siłą do działania czerpała z twardego charakteru, który w znacznej mierze przyczynił się do jej zguby²². W przeciwieństwie do Eurypidesa, Ajschylos ukazuje Klitajmestrę jako dominującą władczynię, która jest cyniczna, wyniosła i bezlitosna²³.

Przeciwieństwem królowej jest Kasandra, najpiękniejsza z córek Priama, której wola i charakter nie mają żadnego wpływu na jej los. Niedotrzymanie obietnicy bogu zamieniło błogosławieństwo (dar wieszczenia) w przekleństwo (niedowiarstwo ludzi). Z kolei piastunka Kilissa jest kobietą słabego charakteru, ale jej niski status społeczny nie stoi na przeszkodzie w podejmowaniu roztropnych działań. Chociaż zastępuje biologiczną matkę, jest bardziej oddana Orestesowi niż Klitajmestra²⁴. Odmienna jest też reakcja obydwu kobiet na wieść o jego rzekomej śmierci. Opiekunka szczerze opłakuje wychowanka, podczas gdy rodzona matka pod przykrywką bólu i rozpaczyci cieszy się z otrzymanej nowiny²⁵. Silny charakter królowej uwydatnia uległość Agamemnona. Kiedy wódz po zwycięskiej wojnie wraca do domu, na powitanie wychodzi małżonka, która przekonuje męża, aby przeszedł po purpurowym kobiercu do pała-

21 Leksykon Liddell-Scotta wyprowadza etymologię od κλυτός + μνάομαι za: *Greek-English Lexicon*, ed. Henry George Liddell, Robert Scott (1883), 817; *The Oxford Classical Dictionary. Third Edition*, od Κλυταιμ(ν)ήστρα, ed. Simon Hornblower, Antony Spawforth (Oxford-New York: Oxford University Press, 1996), 353 (dalej cytowane jako OCD).

22 Mocnego charakteru królowej dowodzą słowa strażnika, który opisuje Klitajmestrę jako „kobietę o męskiej woli” (γυναϊκὸς ἀνδρόβουλον). Patrz: *Aeschylus Agamemnon*, ed. Eduard Fraenkel, t. 2 (Oxford: Clarendon Press, 1962), 10.

23 Jacqueline de Romilly, *Tragedia grecka* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994), 65.

24 Florence Yoon, *The Use of Anonymous Characters in Greek Tragedy. The Shaping of Heroes* (Leiden-Boston: Brill, 2012), 131.

25 Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, 232.

cu. Niektórzy uczeni wskazują, że materiałem w tym kolorze nakrywano też łoża małżeńskie. Przejście Agamemnona po tkaninie miało symbolizować podeptanie przysięgi małżeńskiej, czego świadkiem była obecność branki²⁶. Przystanie na tę propozycję symbolizuje *hybris*, gdyż purpurowe kobierce były przeznaczone dla bogów, a nie dla śmiertelników. Chór, pozdrawiając Agamemnona jako „zdobywcę Troi” i „potomka Atreusa”, jednocześnie zapowiada jego śmierć. Zginie za występki przodka i złożenie w ofierze córki dla sławy własnego imienia²⁷. Jako zwycięzca jest obarczony winą za okrutny przebieg wojny i odpowiada za niegodziwe czyny, jakich się dopuścił wobec pokonanych, bezbronnych mieszkańców Ilionu²⁸.

Orestes zostaje postawiony przed trudnym wyborem, ponieważ pomstwienie ojca wiązało się z matkobójstwem i gniewem Erynni, natomiast pozostanie biernym naraziłoby królewicza na gniew Apollona, którego wyrocznia nakazywała działać. Ostatecznie staje się narzędziem w rękach boga i wypełnia swój synowski obowiązek. W przeciwieństwie do Klitajmestry targają nim wątpliwości przed zadaniem śmiertelnego ciosu i nie chełpi się popełnioną zbrodnią. Chociaż odczuwa satysfakcję z dokonanej zemsty, to twierdzi, że jest ona skalana zmagą²⁹. Zemsta przytłacza Orestesa. Bez wahania zabija Ajgistososa, ale wizja przelania matczynej krwi napawa go przerażeniem. Ostatecznie podejmuje się działania nie ze względu na słuszność sprawy, lecz z targającej nim rozpacz. Jako mściciel nie spełnia oczekiwań chóru i Elektry³⁰. Do działania popycha go strach przed karami, które Apollon dla niego przewidział w razie zaniechania zemsty.

Ajschylos przedstawia Elektrę jako bezsilną córkę, która stłamszona przez zbrodniczą matkę może jedynie po cichu opłakiwać niegodziwą śmierć ojca. W przeciwieństwie do Klitajmestry nie bierze bezpośredniego udziału w zemście. Rola królowej ogranicza się do składania ofiar, powitania brata i zapoznania się z planem morderstwa. Chociaż łagodnością zdobywa sympatię widza, to należy przyznać, że jej postać nie pasuje do krwawego charakteru sztuki³¹.

---

26 Lynda McNeil, „Bridal Cloths, Cover – Ups, and Kharis: The «Carpet Scene» in Aeschylus «Agamemnon»”, *Greece & Rome* 52/1 (2005): 1–17.

27 Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, 178–180.

28 Romilly, *Tragedia grecka*, 69.

29 Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, 239.

30 Stefan Srebrny, *Teatr grecki i polski* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984), 291.

31 Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, 247–248.

Aby złagodzić gniew bogini łowów i móc wypłynąć do Troi, Agamemnon za radą wieszczka Kalchasa sprowadził Ifigenię do Aulidy pod pretekstem jej zaręczyn z Achillesem³². Towarzyszyła jej Klitajmestra, która chciała poczynić należyte przygotowania do zamążpójścia córki. Kiedy odkryła prawdziwe zamiary męża, odebrała je jako perfidną zdradę. Łzy i rozpaczliwe błagania nie wpłynęły na decyzję króla i księżniczka została złożona na ołtarzu Artemidy. Podczas dziesięcioletniej rozłąki z małżonkiem królowa dusiła w sobie żal i rozpacz, które przerodziły się w żądę zemsty. W międzyczasie nawiązała romans z Ajgistosem, synem Tyestesesa, z którym uknuła plan morderstwa. Nienawiść żony spotęgowała postawa Agamemnona po powrocie do domu, a w szczególności obecność w jego orszaku rywalki – Kasandry. Zachowanie Atrydy było czymś zrozumiałym w świetle ówczesnej kultury greckiej, ale w oczach prawowitej małżonki nakładało się na jego wcześniejsze występki: poświęcenie córki, wymuszenie gwałtem ślubu i zabójstwo jej poprzedniego męża, Tantala oraz synka, którego niczym barbarzyńca oderwał od jej piersi i roztrzaskał o ziemię. Pomimo tych wszystkich krzywd Klitajmestra uważała się za dobrą żonę³³.

Motyw zemsty nieobcy jest również Orestesowi. W jego przypadku ma ona potrójny charakter. Ma obowiązek pomszczenia ojca, ale żywi też wobec matki inne urazy. Oskarża ją o sprzedanie go w niewolę, chociaż ten zarzut wydaje się bezpodstawny³⁴. Robert Chodkowski dodaje, że Atryda, mszcząc się na rodzicielce, pragnie odzyskać, jako prawowity dziedzic, władzę w Argos, której pozbawił go spisek uzurpatorów. Dramat sugeruje, że Klitajmestra i Ajgistos rządzą w sposób tyrański, co czyni z Orestesa również mściciela ludu, a jego działaniu nadaje wymiar społeczny i polityczny³⁵. Z kolei Ajgistos jest narzędziem zemsty międzypokoleniowej, gdyż nie żywi bezpośredniej urazy do Agamemnona, lecz do jego przodka³⁶. Można by powiedzieć, że jest alter ego Orestesa, ponieważ również i na nim spoczywa obowiązek pomszczenia ojca. Drogi zemst krzyżują się, jedna rodzi drugą, co potęguje dramatyzm sztuki i nie zapowiada szczęśliwego rozwiązania.

---

32 Pierre Grimal, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej* (Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987), 157.

33 Euripides, *Iphigenia at Aulis*: 1150–1161, transl. Arthur S. Way, w: *Euripides*, t. 1 (New York: the Loeb Classical Library, 1930), 108–109.

34 Mark Griffith, „*Brilliant Dynasts: Power and Politics in the Oresteia*”, *Classical Antiquity* 14/1 (1995): 89.

35 Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, 222.

36 Nicholas Geoffrey Lemprière Hammond, „Personal Freedom and Its Limitations in the Oresteia”, *The Journal of Hellenic Studies* 85 (1965), 49.

Dynamika zbrodni

Można patrzeć na *Oresteję* jako na szereg następujących po sobie zbrodni. Trylogię otwiera pamięć o mordzie popełnionym przez mężczyzn na dzieciach (Tantal, Atreus, Agamemnon). Czyny te doprowadziły do ich zagłady i hańbiącej śmierci. Karzącą ręką była w przypadku Agamemnona ręka jego żony i matki jego dzieci. Należy jednak pamiętać, że ta ręka sprawiedliwości nie należała do osoby nieskalanej. Klitajmestra podobnie jak Aerope, matka Atrydy, była cudzołożnicą³⁷. Obydwie kobiety pragnęły detronizacji prawowitych władców na rzecz swoich kochanków. Wszystko to miało wpływ na haniebne postęпки ich małżonków lub synów. Cykl zbrodni zamyka Orestes, syn mordujący własną matkę. W tej części artykułu rozpatrzmy po kolei powyższe zbrodnie, na które składają się dzieciobójstwo, mężobójstwo oraz matkobójstwo.

W starożytności akt dzieciobójstwa zdarzał się niejednokrotnie i nie wyciągano z niego konsekwencji prawnych. Dla przykładu, w Sparcie dzieci słabe i chorowite, które uważano za nieprzydatne społecznie, przy aprobacie starszoizny skazywano na śmierć³⁸. Oprócz ideologicznych względów prawo do życia dziecka zależało od sytuacji ekonomicznej. Nie zawsze rodzina mogła wykarmić wszystkich członków, co prowadziło do wykluczenia najsłabszych³⁹. Podobne praktyki stosowano również w krajach azjatyckich. W Chinach dochodziło do zabijania nowo narodzonych córek, na co decydowano się m.in. w celu uniknięcia dużych kosztów związanych z ich utrzymaniem (głównie posagiem)⁴⁰. Trzecim ważnym czynnikiem akceptującym dzieciobójstwo, a wręcz zachęcającym do niego, była religia. Niektóre społeczności, takie jak kartagińska czy hinduska, składały bogom ofiary z najmłodszych. W przypadku Molocha mamy do czynienia z bóstwem, które karmi się dziecięcą krwią⁴¹. Natomiast bóstwa olimpijskie brzydziły się taką uczcą. Tantalą,

---

37 Patrz: „Aerope”, OCD, 25.

38 Violetta Grudzień, *Dzieciobójstwo zarys historii stosowania kar* (Katowice: Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, 2012), 4.

39 *Ibidem*.

40 Bernice J. Lee, „Female Infanticide in China”, *Historical Reflections/Reflexions Historiques* 8/3 (1981): 164. Na problem dyskryminacji dziewczynek oraz związanego z tym dzieciobójstwa zwrócił uwagę Matteo Ricci, jezuicki misjonarz przebywający w Chinach w latach 1583–1610, który opisał te działania w jednym ze swoich dzienników. Patrz: *China in the Sixteenth Century: The journals of Matteo Ricci: 1583–1610*, transl. Louis J. Gallagher (New York: Random House, 1953), 86–87.

41 Kult Molocha polegał na paleniu dzieci żywcem. Patrz: Giambattista Vico, *Nauka Nowa*, przekł. Jan Jakubowicz (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966), 10.

który przyrządził potrawę dla bogów z własnego syna, spotkała surowa kara. Z natury rzeczy dopuszczali się takich czynów ludzie bez hamulców moralnych lub szaleńcy (Herkules, Medea). Również Agamemnon miał ręce splamione dziecięcą krwią. Jak wspomnieliśmy, bez skrpułów zamordował niemowlę swej przyszłej żony oraz prawdopodobnie dopuścił się podobnych czynów podczas zdobycia Ilionu. W starożytnej Sparcie i Rzymie można było zabić dzieci, jeśli zostały spłodzone w wyniku gwałtu bądź kazirodztwa. Warto podkreślić, że grecki termin ἔκθεσις jest eufemizmem, tłumaczonym na język łaciński jako *expositio infantis*, co oznacza porzucenie dziecka⁴². Śmierci Ifigenii nie można w sposób jednoznaczny utożsamić ze zbrodnią dzieciobójstwa. W jej przypadku mamy do czynienia z panną na wydaniu, chociaż, według Cycerona, Agamemnon złożył ślub Artemidzie, że odda jej w ofierze to, co najpiękniejsze urodzi się w roku przyrzeczenia. Arpinata uważa, że Agamemnon powinien raczej złamać ślub niż popełnić tak straszliwą zbrodnię⁴³. W swej obietnicy przypominał on Jeftego, który w zamian za zwycięstwo zobowiązał się złożyć ofiarę całopalną z pierwszej napotkanej istoty. O losie Ifigenii zadecydowano w chwili jej narodzin, chociaż z ofiarą czekano do osiągnięcia przez nią dojrzałości. Natomiast przeznaczenie córki Jeftego dopełniło się w dwa miesiące⁴⁴.

Specjalistyczny termin *maritricidia* w języku polskim nie zapuścił jeszcze korzeni. Nie notują go największe słowniki naukowe. Przyczyną tego stanu rzeczy może być fakt, że rzeczowniki *mężobójstwo* i *mężobójczyni* pochodzą od łacińskiego *homicidium* i oznaczają mord w ogóle, a nie zabójstwo męża przez żonę⁴⁵. W języku angielskim rzeczownik *maritricide* występuje bardzo rzadko. Nie jest notowany nawet przez *Oxford English Dictionary*, który podaje tylko przymiotnik *maritricidal*, a jego pierwsze użycie datuje na rok 1812. Warto zaznaczyć, że przymiotnik bywa kojarzony ze zbrodnią popełnioną przez Klitajmestrę. Amerykański *Webster's Third New International Dictionary* podaje zarówno formę przymiotnikową (*maritricidal*), jak i czasownikowo-rzeczownikową

42 Patrz hasło: „Infanticide”, OCD,757; patrz także hasło: *expositio infantis* w: Janusz Sondał, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków* (Kraków: Universitas 2001), 359.

43 „Quid quod Agamemnon cum devovisset Dianae, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius? Promissum potius non faciendum quam tam taetrum facinus admittendum fuit”. Cicero, *De officiis*, III: 95.

44 Księga Sędziów 11: 29–40.

45 Patrz „mężobójca” w: *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t.13, red. Maria Renata Mayenowa et al. (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981), 326–327.

odmianę (*maritricide*)⁴⁶. Znamy z literatury greckiej i rzymskiej przypadki, w których kobiety pałają nienawiścią do swoich małżonków. W większości przypadków mszczą się na nich, mordując ich męskie potomstwo. Za przykład niech posłuży Medea oraz Prokne. Ta pierwsza była zarówno bratobójczynią, jak i zabójczynią swych dzieci. Brata zabiła z miłości do Jazona, a synów z nienawiści do niego, kiedy ją porzucił dla innej kobiety⁴⁷. Z kolei Prokne zemściła się na swym mężu Tereusie, podając mu na uczenie potrawę z własnego syna. Uczyniła to, aby pomścić gwałt i okaleczenie, którego dopuścił się na jej siostrze, a swej szwagierce Filomeli⁴⁸. W przeciwieństwie do Klitajmestry przywołane zemsty są bardziej okrutne i upokarzające. Nie są one skierowane bezpośrednio przeciwko winowajcy, gdyż przedmiotem ataku jest jego bezbronne potomstwo. Medea działa jak kobieta opętana. Natomiast Prokne jest pod wpływem bakchicznego szału, kiedy decyduje się na tak bestialski występki, przewyższający w barbarzyństwie nawet okrutny czyn męża. Klitajmestra działa zarówno z wyrachowaniem, jak i pod wpływem namiętności. Obecność branki prawdopodobnie niweczy ostatnią szansę na pojednanie małżonków⁴⁹. Sam czyn Klitajmestry nie jest tak nikczemny, jak Medei czy Prokne, ale również nie do przyjęcia dla społeczeństwa patriarchalnego, jakim była polis ateńska w czasach Ajschylosa. Mitologia grecka nie czyni z królowej Argos jedynej mężobójczyni. Wpisuje ją w poczet kobiet, które mają na sumieniu podobne występki. Należą do nich mieszkanki Lemnos, które wymordowały swoich mężów powodowane zazdrością o rywalki. Wiązało się to z klątwą Afrodyty, która urażona brakiem czci, ukarała je odpychającą wonią ciała⁵⁰. W VI satyrze Juwenalis przytacza listę mężobójczyń. Otwiera ją Medea z Prokne. Następnie idą Danaidy (Belidy), córki Danaosa, które wszystkie – oprócz jednej (Hypermestry) – wymordowały swoich małżonków podczas nocy poślubnej. Listę zamyka Erifile, która z powodu chciwości wysłała Amfiaraosa, swego męża, na pewną śmierć. Juwenalis zgryźliwie twierdzi, że i tak te morderczynie

46 Termin zapożyczony został z łaciny nowożytnej. Patrz hasło: „maritricidal”: <https://www.oed.com/view/Entry/114160?redirectedFrom=maritricidal#eid> (dostęp: 04.05.2022). Amerykański słownik Webstera podaje oprócz formę przymiotnikowej (*maritricidal*) również rzeczowniko-czasownikową odmianę (*maritricide*). Rzeczownik (*maritricide*): oznacza 1) kobietę, która zabija swego męża; 2) modliszkę. *Webster's Third New International Dictionary*, ed. Philip Babcock Gove (Springfield: Merriam Webster, 2002), 1382.

47 Patrz: „Medea”, OCD, 944.

48 Owidiusz, *Metamorfozy* (Wrocław: Biblioteka Narodowa, 1995), v. 412–674.

49 Humphrey Davy Findley Kitto, *Tragedia grecka. Studium literackie* (Bydgoszcz: Wydawnictwo Homini, 1997), 76

50 Patrz: „Hypsipyle”, OCD, 739.

były lepsze od Rzymianek, ponieważ te drugie do czynu popychają jeszcze bardziej haniebne względy niż ludzka namiętność⁵¹.

Zabójstwo matki należy do najbardziej odrażających zbrodni, nawet jeśli rodzicielka okazuje się potworem. W mitologii greckiej podobną do Orestesa historię ma Alkmeon, który pomścił śmierć ojca, zabijając matkę. Tym czynem naraził się na gniew Erynii i chociaż został oczyszczony, nie uniknął tragicznej śmierci⁵². Najbardziej sławnym matkobójcą jest Neron. Swetoniusz powiada w jego żywocie, że nie było takiej więzi rodzinnej, której by nie pogwałcił. Z mniejszym okrucieństwem traktował obcych niż bliskich. Bardzo dobrze ilustrują to liczne próby zgładzenia Agryppiny Młodszej podejmowane przez cesarza. Wyrodney syn próbował matkę trzykrotnie otruć, pogrzebać żywcem pod gruzami domu, utopić w morzu. Kiedy wszystkie zamachy zawiodły, ostatecznie dopiął swego z pomocą zabójców. Nie okazał nawet szacunku zwłokom, pastwiąc się nad nimi. Podobnie jak Orestes i Alkmeon był prześladowany przez Furie⁵³.

Ostatnią próbą ocalenia życia, którą podejmuje Klitajmestra, jest wzbudzenie w synu litości poprzez przywołanie swego macierzyństwa. Ukazuje mu obnażoną pierś i przypomina, że kiedyś, jako bezzębne niemowlę, był tą piersią karmiony. Gest ten wstrzymuje go na chwilę przed zadaniem śmiertelnego ciosu⁵⁴. Wszelkie argumenty na niekorzyść matki, takie jak zbezczeszczenie zwłok ojca oraz brak zainteresowania losem własnych dzieci, choć przypieczętują śmierć Klitajmestry, stają się czymś drugorzędnym wobec nakazu i obowiązku synowskiej lojalności. Na korzyść Orestesa nie przemawia nawet to, że władczyni gotowa jest zabić syna w odwecie za śmierć kochanka, o czym świadczy jej rozkaz o podanie „mężobójczego toporu” (ἀνδροκμήτα πέλεκυς). Widząc, że nie ma szans w starciu z synem, Klitajmestra diametralnie zmienia postawę i prosi Orestesa o darowanie życia ze względu na łączące ich więzi⁵⁵. Rzymska *pietas* nakazywała czcić rodziców. Waleriusz Maksymus w *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* opisuje historię kobiety skazanej na śmierć głodową w więzieniu. Kiedy pomimo upływu dni kobieta wciąż żyła, strażnicy zainteresowali się tym fenomenem i ku

51 Juvenalis, *Satira* VI, 643–661.

52 Patrz: „Alcmaeon”, OCD, s. 54–55. O mitologii matkobójstwa więcej w: Emma M Griffiths, „Electra”, w: *Brill's Companion to Sophocles*, ed. Andreas Markantonatos (Brill: Leiden, 2012), 74–76.

53 Svetoni Tranquillii, *Vita Neronis*, 34.

54 Amber Jacobs, *On Matricide: Myth, Psychoanalysis, and the Law of the Mother* (New York: Columbia University Press, 2007), 107–121.

55 Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, 235–237.

swemu zaskoczeniu odkryli, że przychodząca w odwiedziny córka karmiła matkę własną piersią. Poruszeni tym sędziowie postanowili ułaskawić skazaną. Czyn córki – zaznacza Maksymus – był co prawda sprzeczny z prawem natury, lecz w rzeczywistości stanowił jego istotę⁵⁶. Kultura grecka w okresie klasycznym oraz kultura rzymska w czasach Maksymusa podzielały podobny system wartości. Obowiązki, które spoczywały na córce wobec oskarżonej matki, nie mogły być mniejsze niż obowiązki Orestesa wobec Klitajmestry.

Skutki zbrodni

W końcowej części artykułu omówione zostaną konsekwencje zbrodni, które podzielono na trzy podstawowe kategorie. Należy je odczytywać poprzez istniejące warunki polityczno-społeczne, religijne oraz prawne w dobie wielkich greckich dramaturgów: Ajschylosa, Sofoklesa i Eurypidesa.

Według Arystotelesa rodzina jest najmniejszą komórką społeczną, stąd problemy rodzinne, w szczególności w rodzinach panujących, rzutują na całą społeczność⁵⁷. Trzy najważniejsze kwestie, które musi ustalić każda rodzina, dotyczą tego, z kim zawrzeć związek małżeński, w jaki sposób podzielić majątek między dzieci oraz jak rozwiązać problem kohabitacji żonatych synów z rodzicami⁵⁸. Mitologia grecka ukazuje panteon bogów jako rodzinę endogamiczną. Związki małżeńskie między nimi były oparte na bliskich więzach pokrewieństwa. Mogło to być odbiciem praktyki społecznej, która zezwalała na poślubienie osoby spokrewnionej. Wielką kolonizację grecką VIII i VI w. p.n.e mogła zapoczątkować większa mobilność społeczna męskiej młodzieży, szukającej nowych możliwości poza przeludnionymi domostwami *polis* (πόλις).

Podział majątku rodzinnego też niejednokrotnie był przyczyną konfliktu, czego przykładem są pretensje Orestesa do matki o pozbawienie go dziedzictwa. Problemy w *oikos* (οἶκος) prowadziły do problemów w *polis*.

Akcja *Oresteï* nie toczy się w próżni politycznej, lecz odzwierciedla problemy społeczne, które istniały w państwie ateńskim. Jednym z nich było rozstrzygnięcie, jakie instytucje są zobowiązane lub uprawnione do

56 Valerii Maximi, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* (Lipsiae: Forgotten Books, 1988), 247.

57 Arystoteles, *Polityka*, przekł. Ludwik Piotrowicz (Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2006), 1252 a.

58 Emmanuel Todd, *The Explanation of Ideology. Family Structure and Social Systems* (New York: Basil Blackwell, 1985), 1–19.

podejmowania decyzji o życiu i śmierci obywateli. Według Christiana Meiera celem sądu, który odbywa się nad Orestesem, jest nie tylko rozpatrzyć jego zbrodnię, ale też rozwiązać problem ważny dla ówczesnej społeczności Aten, jakim jest istota prawa. Dwie toczące ze sobą spór strony – Eumenidy oraz Apollon, roszczą sobie prawo do rozstrzygnięcia najważniejszych, dotyczących życia i śmierci dylematów obywateli. Zależnie od werdyktu orzekającego o winie lub niewinności oskarżonego okaże się, czy obowiązywać będzie niepodzielnie prawo starych bóstw, czy też uwzględnione zostaną nowe niebiańskie prawa, które symbolizują Apollo i Atena. Na tym problemie zasadniczo opiera się ostatni dramat trylogii⁵⁹. Prawo, które reprezentują Eumenidy, osadza się na surowości i bezwzględnych sankcjach. Pościg za matkobójcą jest wpisany w ich naturę. W przeciwieństwie do nich Atena stara się ustalić, czy racje moralne mogą usprawiedliwić postępowanie Orestesa. Jej prawo jest o wiele łagodniejsze i nawet może doprowadzić do ułaskawienia zabójcy. Do tego potrzebny jest sąd, w którego gestii leży rozstrzygnięcie tego sporu⁶⁰. Jedną z zasadniczych kwestii jest też rola i znaczenie Aeropagu w życiu obywateli. W czasie gdy Ajschylos tworzył *Oresteję*, ówczesni przywódcy ateńscy, tacy jak Efiaktes i Perykles, próbowali ograniczyć jego rolę. Tymczasem dla Ajschylosa była to jedna z najważniejszych instytucji decydujących o demokratycznym charakterze polis⁶¹.

Teatr grecki był z natury religijny. Jego początki wiążą się z kultem Dionizosa, czyli bogiem, któremu nieobcy był – jak pisze Tadeusz Zieliński – „opór, prześladowania, męki”⁶². Dramat grecki wiązał z sobą wszystkie elementy ludzkiego życia – od tych najbardziej prymitywnych po te najbardziej wzniosłe. Dramaturdzy w swoich tragediach ukazywali bezsilność człowieka wobec fatum, które sprawia, że szlachetny bohater jak Edyp może nieświadomie przynieść zglubę własnym rodzicom⁶³.

Grecy okazywali cześć duszom zmarłych. Niektórych się radzono, proszono o przychylność, obawiano się. Dobrze obrazuje tę postawę Odyseusz, który w XI księdze *Odysei* schodzi do podziemi, żeby zasięgnąć rady Tejrezjasza. Zmarłego, którego dusza z przyczyn nienaturalnych została strącona do Hadesu, żyjący krewni mieli w obowiązku pomścić.

---

59 Christian Meier, *Powstanie polityczności u Greków* (Warszawa: Teologia Polityczna, 2012), 189.

60 *Ibidem*, 213–214.

61 Gilbert Murray, *A History of Ancient Greek Literature* (New York: Ungar, 1967), 223.

62 Tadeusz Zieliński, *Sofokles i jego twórczość tragiczna* (Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1928), 23.

63 *Ibidem*, 22–29.

Jednocześnie zabójca przez przelaną krew ofiary był niejako podwójnie naznaczony śmiercią, ponieważ był narażony zarówno na zemstę zmarłych, jak i na pomstę żywych. W tym świetle należy zapewne rozumieć wyjaśnienie Ajschylosa, który mówi w *Ofiarnicach*, że „zmarli mordują żywych”⁶⁴. Powrót do świata żywych był zatem dwustopniowy: należało doznać aktu oczyszczenia przez Apolla (lub człowieka przeprowadzającego rytuał w jego imieniu) oraz uzyskać niewinnienie przez sąd. Oczyszczenie związane było z usunięciem zmazy spowodowanej przelaną krwią⁶⁵. Orestes trzymał w jednej ręce ociekający krwią miecz, a w drugiej gałązkę oliwną ze wstęgą z białej wełny. Były one symbolami błagalnika i zapowiedzią rytualnego oczyszczenia przez boga przy użyciu krwi świni⁶⁶.

W Atenach ustanowiono kult Erynii, którym nadano nowe imię Eumenid – „bogini łaskawych”. Tym samym doszło tam do ukojenia ich gniewu za sprawą łagodzącej mądrości Ateny, która na pierwszym miejscu kładła sprawiedliwość⁶⁷. Przebłagane Erynii nie zostają jednak pozbawione swej dawnej mocy, która zostaje niejako uspiąca. Nabyta przez nie łagodność i dobrotliwość bynajmniej nie przeczą ich przerażającej naturze. W każdej chwili, jeśli dojdzie do pogwałcenia ich praw, mogą sprowadzić klęskę na ludność Aten. Ich opieka jest warunkowa, gdyż zależy od przestrzegania nowych praw, w tym od pobożności żyjących. Nowi bogowie nie wykluczają starych bóstw, włączając je do nowego panteonu⁶⁸.

Pod względem prawnym trzecia część dramatu ukazuje przejście spod panowania rygorystycznych bogów (Erynii), którzy kierują się jedynie prawem wendety, pod panowanie wyrozumiałych (Apollon i Atena), którzy patronują dochodzeniu sprawiedliwości na drodze sądowej. Jest to zapowiedzią demokracji ateńskiej oraz nowożytnego systemu sądownictwa opierającego się na rządach prawa. Zabójstwo członka rodziny wymagało od jego bliskich pomsty na sprawcy. Pierwotnie krewny osobiście karał mordercę, przelewając jego krew, lecz w świetle prawa ateńskiego było to niedopuszczalne. Samosądy były traktowane jako nowe zbrodnie, które należało osądzać podczas rozprawy sądowej. Tym samym realizacja zemsty przechodziła z rąk prywatnych w ręce publiczne

---

64 Ajschylos, *Ofiarnice*, 886.

65 Ajschylos, *Tragedie*, 298.

66 Chodkowski, *Ajschylos i jego tragedie*, 246.

67 Hugh Lloyd-Jones, *The Justice of Zeus* (Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1971), 93.

68 Srebrny, *Teatr grecki i polski*, 286.

i stawała się domeną państwa. Rola rodziny ograniczała się do złożenia pozwu i wytoczenia sprawy powodowi. Jeśli ofiara zdążyła przed śmiercią przebaczyć swojemu oprawcy, wówczas bliscy tracili prawo do jego ścigania. Jeżeli natomiast nie doszło do pojednania, wówczas najbliższy członek rodziny był zobowiązany ukarać winnego. W razie zaniedbania tej powinności gniew zabitego obracał się przeciwko niemu. Przyjęcie okupu od mordercy w zamian za wstrzymanie pościgu uważano za karygodne i spotykało się z potępieniem opinii publicznej⁶⁹. Istotnym nawiązaniem do ówczesnej procedury sądowej jest również wykorzystanie skrwawionej szaty Agamemnona jako dowodu świadczącego w sądzie na korzyść oskarżonego⁷⁰. Tkanina miała unaocznic sędziom zbrodnię zamordowanej, a tym samym osłabić winę Orestesa. Z podobnym zabiegiem mamy do czynienia w *Juliuszu Cezarze* Szekspira, kiedy to Marek Antoniusz ukazuje skrwawioną szatę zamordowanego cezara i tym samym pragnie przekonać widzów do swoich racji⁷¹.

Według attyckiej procedury sądowniczej sprawy o zabójstwo kierowane były do trybunału na Aeropagu przez przedstawiciela rodziny osoby poszkodowanej. Jednocześnie krewni ofiary rzucali klątwę na mordercę, wykluczając go tym samym ze społeczności. Zanim sprawca stanął przed sądem, musiał najpierw dostąpić rytualnego oczyszczenia ustanowionego przez Apollona⁷². Wyrok w sprawie Orestesa wiązał się ze zdobyciem przychylności sędziów, przy czym było to głosowanie nietypowe, ponieważ równa liczba głosów za i przeciw prowadziła do uniewinnienia oskarżonego. Sama liczba sędziów była zazwyczaj nieparzysta, co ułatwiałoby wydanie werdyktu. U Ajschylosa przeważała interwencja samej Ateny, która poparła swym boskim autorytetem racje matkobójcy, oczyszczając go tym samym z zarzutów⁷³.

Oresteję można badać w sposób interdyscyplinarny, gdyż stanowi niewyczerpane źródło inspiracji nie tylko do badań filologicznych, lecz również religioznawczych, historycznych, prawnych, społecznych czy kulturowych. Jest też *Trylogia* zwierciadłem natury ludzkiej. Odbija się w niej zarówno wielkość, jak i nikczemność człowieka. Przez wieki dzieło to stanowiło niewysychające źródło inspiracji i natchnienia dla artystów, pisarzy i poetów. W dziejach najnowszych historycy, dziennikarze

---

69 *Ibidem*, 280–281.

70 Tadeusz Sinko, *Literatura grecka*, t. 1, część 2 (Literatura klasyczna w. V-IV przed Chr.) (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1932), 65.

71 *Juliusz Cezar* 3:2 (v. 1714–1742).

72 Sinko, *Literatura grecka*, 66.

73 *Ibidem*, 69.

i analitycy polityczni przywoływali tragedię domu Atrydów, kiedy zastanawiali się nad nieszczęściami, które dotknęły ród Kennedych⁷⁴. Bracia John i Robert Kennedy byli porównywani do Grakchów, a ich matka, Rose Kennedy, do Kornelii – córki Scypiona Afrykańskiego. Kiedy 22 listopada 1963 r. został zamordowany John Kennedy, brat szukał pocieszenia w Ajschylosie. 4 kwietnia 1968 r. dokonano zamachu na Martina Luthera Kinga – działacza na rzecz równouprawnienia czarnej ludności. Robert Kennedy wygłosił w tym samym dniu przemówienie przed wzburzonym tłumem w Indianapolis. W mowie, którą oparł na *Agamemnonie* Ajschylosa w przekładzie Edith Hamilton⁷⁵, przestrzegął przed spiralą nienawiści i zemsty. Mówił:

Moim ulubionym poetą był Ajschylos. Napisał on: „Nawet podczas snu ból, który nie może zapomnieć, drażni kroplą po kropli kamień serca, aż, w rozpacz i wbrew woli naszej, przychodzi mądrość za sprawą gwałtownej łaski Boga”. [...] Bądźmy wierni zaleceniom przekazanych nam przed wiekami przez Greków, aby przewyciężać w człowieku dzikość i okrucieństwo oraz czynić życie na tym świecie łagodnym i szlachetnym⁷⁶.

Dwa miesiące później został zastrzelony, podobnie jak jego brat. Rodzina Kennedych nigdy nie dążyła do zemsty na zabójcach.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Arystoteles, *Polityka*, przekł. Ludwik Piotrowicz (Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2006).
- Aeschylus, *The Oresteia: A New Translation by Ted Hughes* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1999).

---

74 Ród Kennedych do przeklętego rodu Atrydów porównywał m.in. Edward J. Klein, były redaktor naczelny *The New York Times Magazine* (1977–1987). Patrz: Edward J. Klein, *The Kennedy Curse: Why Tragedy Has Haunted America's First Family for 150 Years* (New York: St. Martin's Griffin, 2003).

75 Edith Hamilton, *Three Greek Plays. Prometheus Bound, Agamemnon, The Trojan Women* (New York: W.W. Norton and Company, 1937).

76 „My favorite poet was Aeschylus. He wrote: «In our sleep, pain which cannot forget falls drop by drop upon the heart until, in our own despair, against our will, comes wisdom through the awful grace of God.» [...] Let us dedicate ourselves to what the Greeks wrote so many years ago: to tame the savageness of man and make gentle the life of this world”. *Statement on Assassination of Martin Luther King, Jr., Indianapolis, Indiana, April 4, 1968*, cyt. za: <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/the-kennedy-family/robert-f-kennedy/robert-f-kennedy-speeches/statement-on-assassination-of-martin-luther-king-jr-indianapolis-indiana-april-4-1968> (dostęp: 30.04.2022).

- Aischylos, *Tragedie*, przekł. i oprac. Stefan Srebrny (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1952).
- Ajschylos, *Tragedie*, t. 2. *Oresteja: Agamemnon, Ofiarnice. Boginie Łaskawe*, przekł. Robert Chodkowski (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2016).
- China in the Sixteenth Century: The Journals of Matthew Ricci: 1583–1610*, transl.. Louis J. Gallagher (New York: Random House, 1953).
- Cicero, *De officiis*.
- Euripides, *Iphigenia at Aulis*, transl. Arthur S. Way, w: *Euripides*, t. 1 (New York: the Loeb Classical Library, 1930)
- Fraenkel Eduard, *Aeschylus – Agamemnon*, vol. 1–3 (Oxford: Clarendon Press, 1962).
- Hezjod, *Teogonia*, przekł. Kazimierz Kaszewski (Warszawa: Druk Wacława Maślankiewicza, 1904).
- Owidiusz, *Metamorfozy*, przekł. Anna Kamińska, Stanisław Stabryła (Wrocław: Biblioteka Narodowa, 1995).
- Seneca's Tragedies with an English Translation*, ed. Frank Justus Miller, vol. 2, Cambridge – London: Harvard University Press, 1961).
- Svetoni Tranquvili, *Vita Neronis*.
- Valerii Maximi, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX* (Lipsia: Forgotten Books, 1988).

Książki i monografie

- Chodkowski Robert, *Agamemnon Ajschylosa: studium nad strukturą tragedii lirycznej* (Lublin: Redakcja Wydawnictwa KUL, 1985).
- Chodkowski Robert, *Ajschylos i jego tragedie* (Lublin: Wydawnictwo Stowarzyszenia Naukowego KUL, 1994).
- Greek-English Lexicon*, ed. Henry George Liddell, Robert Scott (1883).
- Griffiths Emma M., „Electra”, w: *Brill's Companion to Sophocles*, ed. Andreas Markantonatos (Brill: Leiden, 2012), 74–76.
- Grimal Pierre, *Słownik mitologii greckiej i rzymskiej* (Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987).
- Graves Robert, *Mity greckie*, przekł. Henryk Krzeczkowski (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1982).
- Grudziń Violetta, *Dzieciobójstwo zarys historii stosowania kar* (Katowice: Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, 2012).
- Hamilton Edith, *Three Greek Plays. Prometheus Bound, Agamemnon, The Trojan Women* (New York: W.W. Norton and Company, 1937).
- Jacobs Amber, *On Matricide: Myth, Psychoanalysis, and the Law of the Mother* (New York: Columbia University Press, 2007).
- Kerényi Karl, *Eleusis. Archetypowy obraz matki i córki*, przekł. Ireneusz Kania (Kraków: Homini, 2014).
- Kerényi Karl, *Mitologia Greków*, przekł. Robert Reszke (Warszawa: Wydawnictwo KR, 2002).

- Kitto Humphrey Davy Findley, *Tragedia grecka. Studium literackie* (Bydgoszcz: Wydawnictwo Homini, 1997).
- Klein Edward J., *The Kennedy Curse: Why Tragedy Has Haunted America's First Family for 150 Years* (New York: St. Martin's Griffin, 2003).
- Kocur Mirosław, *Teatr antycznej Grecji* (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001).
- Lesky Albin, *A History of Greek Literature* (London: Gerald Duckworth & CO. Ltd., 1966).
- Meier Christian, *Powstanie polityczności u Greków* (Warszawa: Teologia Polityczna, 2012).
- Lloyd-Jones Hugh, *The Justice of Zeus* (Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1971).
- Murray Gilbert, *A History of Ancient Greek Literature* (New York: Ungar, 1967).
- Sondel Janusz, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków* (Kraków: Universitas, 2001).
- Romilly Jacqueline, *Tragedia grecka* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994).
- Sinko Tadeusz, *Literatura grecka*, t. 1, część 2 (Literatura klasyczna w. V–IV przed Chr.) (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1932).
- Słownik kultury antycznej*, red. Lidia Winniczuk (Warszawa: Wiedza Powszechna, 1986).
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 13, red. Maria Renata Mayenowa et al. (Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1981).
- Srebrny Stefan, *Teatr grecki i polski* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984).
- The Classical Tradition*, ed. Anthony Grafton, Glenn W. Most, Salvatore Settis (Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2013).
- The Oxford Classical Dictionary. Third Edition*, ed. Simon Hornblower, Antony Spawforth (Oxford–New York: Oxford University Press, 1996).
- Todd Emmanuel, *The Explanation of Ideology: Family Structure and Social Systems* (New York: Basil Blackwell, 1985).
- Vico Giambattista, *Nauka Nowa*, przekł. Jan Jakubowicz (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966).
- Webster's Third New International Dictionary*, ed. Philip Babcock Gove (Springfield: Merriam Webster, 2002), 1382.
- Wypustek Andrzej, *Magia antyczna* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2001).
- Yoon Florence, *The Use of Anonymous Characters in Greek Tragedy. The Shaping of Heroes* (Leiden–Boston: Brill, 2012).
- Zieliński Tadeusz, *Listy do Stefana Srebrnego*, oprac. Grażyna Golik-Szarawarska (Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1997).
- Zieliński Tadeusz, *Sofokles i jego twórczość tragiczna* (Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej, 1928).

Czasopisma

- Bibik Barbara, „«Dom, dom, niby robak toczy klątwy moc niezwalczona». (O «Skażonej» rodzinie na przykładzie *Oresteï* Ajschylosa, *Ifigenii w Aulidzie* Eurypidesa oraz (*A*)*pollonii* K. Warlikowskiego i *Ifigenii* A. Grzegorzewskiej)”, *Państwo i Społeczeństwo*, 13/3 (2013): 163–17.
- Edsman Carl-Martin, „Divine and Demonic Necessity in the *Oresteia*”, *Scripta Instituti Donneriani Aboensis* 2 (1967): 19–34.
- Euben J. Peter, „Justice and the *Oresteia*”, *The American Political Science Review* 76/1 (1982): 22–33.
- Fontenrose Joseph, „Gods and Men in the *Oresteia*”, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 102 (1971): 71–109.
- Fuller Benjamin Athorp Gould, „The Conflict of Moral Obligation in the Trilogy of Aeschylus”, *The Harvard Theological Review* 8/4 (1915): 459–479.
- Griffith Mark, „*Brilliant Dynasts*: „Power and Politics in the *Oresteia*”, *Classical Antiquity* 14/1 (1995): 62–129.
- Hammond Nicholas Geoffrey Lemprière, „Personal Freedom and Its Limitations in the *Oresteia*”, *The Journal of Hellenic Studies* 85 (1965): 42–55.
- Lawrence Stuart E., „Artemis in the Agamemnon”, *The American Journal of Philology*, 97/2 (1976): 97–110.
- Lee Bernice J., „Female Infanticide in China”, *Historical Reflections/Reflexions Historiques* 8/3 (1981): 163–177
- McNeil Lynda, „Bridal Cloths, Cover – Ups, and Kharis: The «Carpet Scene» in Aeschylus «Agamemnon», *Greece & Rome* 52/1 (2005): 1–17.
- Peradotto John J., „The Omen of the Eagles and the ΗΘΟΣ of Agamemnon”, *Phoenix* 23/3 (1969): 237–263.

Źródła internetowe

- <https://www.oed.com/view/Entry/114160?redirectedFrom=mariticial#eid> (dostęp: 04.05.2022).
- Kennedy Robert F., *Statement on Assassination of Martin Luther King, Jr., Indianapolis, Indiana*, April 4, 1968, <https://www.jfklibrary.org/learn/about-jfk/the-kennedy-family/robert-f-kennedy/robert-f-kennedy-speeches/statement-on-assassination-of-martin-luther-king-jr-indianapolis-indiana-april-4-1968> (dostęp: 30.04.2022).
- Κωνσταντίνος Βασιλείου, *Κατάδεσμοι: Οι κατάρες στον ελληνορωμαϊκό κόσμο*, <https://www.offlinepost.gr/2021/03/24/katadesmoi-oi-katares-ston-ellh-norwmaiko-kosmo/> (dostęp: 30.04.2022).
- Owen Jarus, *Curse Tablets Discovered in 2,400-Year-Old Grave*, <https://www.livescience.com/54285-curse-tablets-uncovered-in-greece.html> (dostęp: 30.04.2022).

